

Teresa Janicka

WOKÓŁ NIEPOWODZEŃ W NAUCE SZKOLNEJ

Praca dydaktyczno-wychowawcza na terenie szkoły stanowi jeden z najbardziej złożonych rodzajów ludzkiej działalności, jej rezultaty zaś zależą od wielu czynników. Zwykło się wśród nich wymieniać, warunki ekonomiczno-społeczne, w jakich ta praca przebiega, samego ucznia oraz nauczyciela, jak i środki oraz metody jego działalności.

W zakres warunków ekonomiczno-społecznych wchodzi warunki kształtujące się na terenie szkoły, domu lub internatu i środowiska. Warunki społeczne na terenie szkoły wiążą się przede wszystkim z atmosferą szkoły, na którą składa się współzycie i współdziałanie grona nauczycielskiego, organizacja życia szkolnego, istnienie odpowiedniej opinii zbiorowej wśród uczniów, funkcjonowanie stowarzyszeń uczniowskich, tętno pracy pozalekcyjnej w szkole, istnienie odpowiednich instytucji i urzędów absorbujących czas wolny uczniów. Duży wpływ na życie i pracę dzieci w szkole wywierają warunki domowe. Składa się na to wiele czynników, wśród których należy wymienić sytuację materialną rodziny, pracę ucznia w gospodarstwie domowym, warunki odrabiania prac domowych, liczebność rodzeństwa, określona atmosfera domowa, współpraca rodziców lub opiekunów dziecka ze szkołą, poziom kulturalno-moralny życia domowego.

Drugim czynnikiem, od którego zależą wyniki nauczania i wychowania, jest sam uczeń, stan jego zdrowia, wyposażenie dziedziczne (zmysły, temperament), jego rozwój ogólny, na który składa się zdobyta wiedza, doświadczenie, życie uczuciowe, cechy woli i charakteru. Ważną rzeczą jest też odpowiednia dynamizacja sił ucznia, a więc rozwinięcie u niego aktywności, sa-

modzielności, dociekliwości, wytrwałości w zdążaniu do celu, odpowiednich zainteresowań i zamiłowań oraz tendencji samokształceniowych.

Dalszym czynnikiem, od którego zależy powodzenie pracy szkolnej jest nauczyciel oraz metody i środki jego działania. Na warunki pracy nauczyciela wpływają takie okoliczności jak: przygotowanie pedagogiczne i dydaktyczne, doświadczenie, zdolności, cechy charakteru, postawa społeczna, stosunek do wykonywanej pracy. Oprócz tych cech wewnętrznych występują też elementy o charakterze zewnętrznym, jak: pozycja społeczna nauczyciela, odgrywająca ważną rolę w kształtowaniu się jego autorytetu, warunki materialne, warunki osobistego życia na tle środowiska. Metody i środki, jakimi posługują się przedstawiciele innych zawodów (program nauczania, podręczniki, pomoce naukowe, słowo mówione, pisane lub drukowane).

Mając na względzie te schematycznie zasygnalizowane czynniki, od których najczęściej zależy prowadzenie pracy szkolnej, podjęta zostanie kwestia bliższego doprecyzowania samych niepowodzeń. Jest to tym bardziej pilne, iż zjawisko to bardzo często sygnalizowane jest we współczesnym systemie oświatowym. Zatem wskazane zostaną bliżej same przyczyny tego fenomenu, który niepokoi tak dzieci jak i pedagogów.

1. Niepowodzenia w nauce szkolnej

Wymienione wyżej czynniki mogą występować w układzie korzystnym i wówczas praca wychowawcza daje oczekiwane rezultaty. Co więcej, jako pozytywne i oczekiwane zjawisko, wyzwala dalsze upragnione wyniki w procesie wychowawczo-dydaktycznym dziecka. Bardzo często jednak występują one w układzie niekorzystnym, a nawet w całych blokach układów niekorzystnych, przyczyniając się do występowania zjawiska noszącego nazwę niepowodzeń szkolnych.

Fenomen ten już od wielu lat skupia na sobie uwagę pedagogów, psychologów, lekarzy, nauczycieli, działaczy oświatowych i przede wszystkim rodziców. Niepowodzenia szkolne, ich przyczyny i skutki stanowią od lat przedmiot analiz badawczych przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych: psychologii, pedagogiki, prawa, psychologii dziecięcej itp. Niejednokrotnie prowadzono też badania nad wieloma stronami tego niepokojącego zjawiska, a przede wszystkim nad różnorodnymi formami opóźnienia uczniów w nauce, nad odsiewem dzieci i młodzieży ze szkół, czy nad ich przesuwaniem do szkół specjalnych.

Czym tłumaczyć fakt, że sprawa - jakby się mogło wydawać - pozornie dotycząca tylko ucznia i jego rodziców, znajduje tak szerokie reperkusje społeczne? Przyczyna zainteresowania problemem niepowodzeń szkolnych wynika stąd, iż lata nauki szkolnej odgrywają ogromną rolę w procesie nauczania i wychowania najmłodszej generacji. Podjęcie przez dziecko obowiązku szkolnego otwiera w jego życiu okres wypełniony określonymi przez społeczeństwo wymaganiami i zadaniami. Począwszy od pierwszej klasy szkoły oczekuje się od ucznia dobrych postępów w nauce, przestrzegania regulaminu szkolnego, umiejętności współżycia w grupie i z grupą rówieśników, społecznej aktywności, poprawnego zachowania się w środowisku społecznym.

Mówiąc o niepowodzeniach szkolnych lub niepowodzeniach w nauce szkolnej dzieci i młodzieży, należy mieć na myśli „...te sytuacje, które charakteryzują się występowaniem wyraźnych rozbieżności między wymaganiami wychowawczymi i dydaktycznymi szkoły, a postępowaniem uczniów oraz uzyskiwanymi przez nich wynikami nauczania”¹. Założyć przy tym należy, że wymagania szkoły zgodne są z uznawanymi przez społeczeństwo celami wychowania oraz odpowiadają obowiązującym programom. Niepowodzenia pracy dydaktycznej nauczyciela wiążą się z istnieniem swoistej dysharmonii lub konfliktu między nim, uczniem i warunkami społecznymi tej pracy. Ta dysharmonia lub konflikt mogą oczywiście prowadzić do niepowodzeń ukrytych, do drugoroczności, a nawet odsiewu szkolnego. Różnorodność faktycznego wyrazu zjawiska niepowodzeń może przybierać bardzo zróżnicowane formy i zakresy.

Tak rozumiane niepowodzenia w nauce mogą mieć charakter ukryty, bądź też jawny. Niepowodzenia ukryte występują wówczas, gdy nauczyciele nie dostrzegają braków w wiadomościach, umiejętnościach i nawykach uczniów, mimo że braki tego rodzaju rzeczywiście mają miejsce. Usunięcie ujawnionych za późno braków nie jest łatwe i w rezultacie uczniowie muszą pozostać na drugi rok w tej samej klasie.

Niepowodzenia ukryte prowadzą zatem do niepowodzeń jawnych. Z tym rodzajem niepowodzeń szkolnych mamy do czynienia wówczas, gdy nauczyciel stwierdza określone braki w opanowanej przez ucznia wiedzy i w rezultacie wyniki jego pracy ocenia jako „niedostateczne”. W przypadku, gdy ocena niedostateczna nie obejmuje całorocznej pracy ucznia, lecz odnosi się do rezultatów uzyskania przez niego w pewnym okresie nauki

¹ W. Okoń, *Zarys dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1968, s. 269.

szkolnej, stanowi ona wskaźnik tzw. jawnego opóźnienia przejściowego. Jeśli natomiast ocena pracy ucznia niedostateczna odnosi się do wyników całorocznej pracy, to musi on wówczas powtarzać daną klasę, staje się uczniem drugorocznym lub nawet wielorocznym. Zjawisko drugo- i wieloroczności prowadzi dość często do odsiewu szkolnego, tzn. do całkowitego przerwania przez ucznia nauki w szkole przed jej ukończeniem.

Z badań nad niepowodzeniami szkolnymi i drugorocznością uczniów wynika jednoznacznie, że szkolny dramat wielu dzieci rozpoczął się, jeśli nie w pierwszej klasie, to w okresie pierwszych czterech lat obowiązkowego szkolnego. Powodzenia i niepowodzenia szkolne potocznie utożsamia się z osiągniętymi wynikami w nauce. Tymczasem, niepowodzenia te mogą występować w różnych zakresach działalności i wymagań szkoły, zarówno w zakresie uczenia się, jak i w zakresie moralnej postawy dzieci. Ten czynnik wskazujący na elementy etosu, który stanowi o ludzkim wartościowaniu pozwala niejednokrotnie na wyraźniejsze uchwycenie zasadniczych podstaw wielu negatywnych zjawisk w życiu szkolnym dziecka. Etyczno-moralne zachowania, mimo iż dziecko nie jest jeszcze w pełni świadome wielu wartościowań, jest wyrazem rozwoju i realizacji osobowej rozwijającego się człowieka - małego człowieka, który ma w sobie większość możliwości, które winny być właściwie ukierunkowane, rozwinięte, ubogacone, aby wydały swe owoce.

Zatem, na konieczność prowadzenia i kontynuowania badań nad wieloma stronami niepokojącego zjawiska niepowodzeń w nauce szkolnej i objęcia nimi wszystkich typów szkół, obok wypowiedzi pracowników nauki, przedstawicieli szkolnictwa, wskazują także sami rodzice zatroskani o swe dzieci. Motywacje te można, w sensie bardzo generalnym, sprowadzić do trzech zasadniczych przesłanek:

a. podyktowane są one ważnymi względami ekonomicznymi (powtarzanie przez ucznia klas wymaga dodatkowych nakładów finansowych ze strony państwa, rodziców i innych instytucji związanych z oświatą),

b. względami społecznymi (utrata możliwości uzyskania podstawowego zasobu wiedzy i umiejętności, nieodzownego do życia i pracy),

c. względami pedagogicznymi i psychologicznymi (drugoroczność jak i inne formy opóźnień szkolnych działają ujemnie na postawy uczniów, zniechęcają ich do pracy, tłumią zainteresowania nauką, wpływają niekorzystnie na stosunek do otoczenia, wywołują różnorakie kompleksy itp.).

Przyczyny niepowodzeń szkolnych są na ogół niezwykle złożone i wielorakie. Niepowodzenia te zależą m.in. od ujemnych czynników moralnych, emocjonalnych i wolitywnych, wpływających w sposób niepożądany

na motywy, przejawy i skutki postępowania uczniów. Ponadto uwarunkowane są często nieodpowiednimi reakcjami uczniów na bodźce natury intelektualnej, jakich dostarcza organizowany i kierowany przez nauczyciela proces nauczania. Niepowodzenia w nauce szkolnej mogą wynikać ze złych warunków materialnych, ze złego stanu zdrowia czy choroby, różnorodnych niedociągnięć w pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły.

Złożony charakter przyczyn niepowodzenia ucznia w szkole podkreśla się jednogłośnie, akcentując tylko różne aspekty, wycinkowe kwestie czy szczegóły. Nie wszyscy natomiast zgadzają się co do tego, które spośród tych uwarunkowań, zazwyczaj ze sobą ściśle powiązanych, odgrywają dominującą rolę i ostatecznie decydują o postępach, czy braku postępów szkolnych ucznia. Jedni badacze skłonni są upatrywać istotną przyczynę niepowodzeń szkolnych w złych warunkach społeczno-ekonomicznych życia i nauki dzieci i młodzieży; inni zaś sądzą, że zasadniczej przyczyny zła należy raczej szukać w brakach biopsychicznego wyposażenia uczniów. Jeszcze inni upatrują tę przyczynę w niedoskonałości pracy dydaktycznej szkoły.

2. Przyczyny niepowodzeń w nauce szkolnej

We współczesnych badaniach, w sensie systematyzacyjnym, wyodrębniła się trzy zasadnicze grupy przyczyn trudności i niepowodzeń uczniów w nauce szkolnej.

a. Przyczyny ekonomiczno-społeczne

Wśród tych przyczyn podkreśla się zazwyczaj negatywny wpływ takich czynników, jak bardzo złe warunki materialne i mieszkaniowe, rozpad struktury rodziny i zakłócenie jej wewnętrznej atmosfery, niski poziom intelektualny i kulturalny rodziców, niewłaściwa postawa rodziców wobec dziecka, brak zrozumienia i zaspokojenia potrzeb dziecka oraz brak zainteresowania jego pracą szkolną. Na podstawie powyższego wynika, że wiele czynników, które uważane są za przyczynę zaburzeń rozwoju, wpływa jednocześnie na wyniki nauczania.

Współczesna rzeczywistość jest tu niekiedy wręcz okrutna wobec niewinnych dzieci, niszcząc ich dzieciństwo i właściwy rozwój, także w płaszczyźnie właściwej formacji szkolnej. Nie można tych trudności

sprowadzać do tzw. trudności obiektywnych. Są one bowiem wynikiem złej polityki odpowiednich władz, są wynikiem przekłamania obrazu rozwoju świata i człowieka. Nie idzie tu naturalnie o wyższe widzenie natury w stosunku do kultury, ale o właściwe ich proporcje, które rozwój człowieka zakłada, a tym bardziej rozwój dziecka².

Liczne badania porównawcze, przeprowadzone na grupach dzieci źle oraz dobrze się uczących, pozwoliły stwierdzić, iż grupy te różnią się między sobą w sposób statystycznie istotny ze względu na każdy z wyżej wymienionych czynników. Różnice te są jednak często widziane teoretycznie, a życie jawi się jako bardziej bogate, a zatem i skomplikowane.

Na podstawie badań przeprowadzonych w Polsce przed wojną pod kierunkiem H. Radlińskiej stwierdzono, że większość repetantów to dzieci niedożywione, nie mające odpowiedniego ubrania, podręcznika itp. Tylko co czwarty uczeń drugoroczny mógł liczyć na pomoc ze strony rodziców przy odrabianiu lekcji. W pozostałych przypadkach pomoc ta była niemożliwa, gdyż sami rodzice nie posiadali niezbędnego minimum wykształcenia. Uczniowie opóźnieni w nauce, to przeważnie dzieci, które nie miały dzieciństwa, gdyż już od najmłodszych lat przeciążone były pracą domową i zarobkową. Dodatkową niejednokrotnie przyczyną niepowodzenia tych dzieci w nauce szkolnej były: niski poziom kulturalny rodziców oraz ich niechętny stosunek do szkoły³.

Do podobnych wniosków doszedł R. Gal, który na podstawie badań przeprowadzonych we Francji po II wojnie światowej wyróżnił dwie zasadnicze grupy przyczyn niepowodzeń szkolnych: ogólne i społeczne, związane ze środowiskiem uczniów. Wśród tych przyczyn na pierwszym miejscu wymienia sytuację ekonomiczną niektórych grup ludności⁴.

b. Przyczyny pedagogiczne względnie dydaktyczne

Według opinii większości współczesnych pedagogów i psychologów, czynnikiem decydującym o losach szkolnych uczniów jest praca dydakty-

² Por. H. Sunden, *Die Religion und die Rollen*, Berlin 1966, s. 7-11; *Jakość życia. Człowiek wobec cywilizacji technicznej*, praca zbiorowa pod red. ks. J. Kruciny, Wrocław 1977 *passim*.

³ Por. H. Radlińska, *Społeczne przyczyny powodzeń i niepowodzeń szkolnych*, Warszawa 1937 *passim*.

⁴ Por. Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*, Warszawa 1978, s. 262-263.

czno-wychowawcza, świadomy i celowy wysiłek pedagogiczny. Uznając duże znaczenie czynników dydaktycznych dla postępu uczniów w nauce, należy stwierdzić, że są one niezwykle złożone, gdyż do całokształtu tych właśnie czynników należą: treść, formy, metody i środki nauczania, system zasad dydaktycznych respektowany przez nauczycieli, różne sposoby aktywizowania uczniów podczas lekcji oraz w czasie zajęć pozalekcyjnych i pozaszkolnych, poziom kwalifikacji zawodowych nauczycieli, ich pozycja społeczna, itd.

Wśród przyczyn dydaktyczno-pedagogicznych wyróżnia się zazwyczaj przyczyny tkwiące w samym procesie dydaktycznym, przyczyny spowodowane niedostatecznym przygotowaniem zawodowym nauczycieli, popełnianymi przez nich błędami dydaktycznymi oraz wadliwą postawą w stosunku do uczniów. Cóż mówiąc dopiero o tych oczywistych przyczynach w kontekście niedomogów tak ewidentnych, jakie widoczne są w naszym systemie oświaty systematycznie niszczone przez lata.

Do najczęściej wymienianych dydaktycznych przyczyn niepowodzeń należą: przeładowanie programów nauczania, werbalizm nauczania, wady systemu klasowo-lekcyjnego, brak indywidualności nauczania. W rosyjskich analizach dominuje np. wyraźna tendencja do ujmowania całościowego wszystkich ogniw pracy dydaktyczno-wychowawczej, na którą składa się: działalność dydaktyczno-wychowawcza nauczyciela i wychowawców, działalność organizacji młodzieżowych, działalność pedagogiczna rodziców⁵.

Mając na względzie tak ogólnie zasygnalizowane dydaktyczne przyczyny trudności i niepowodzeń szkolnych, należy być otwartym na poszukiwania i dalsze badania. Jedną z podstawowych przyczyn dydaktycznych jest nazbyt sztywny, uniformistyczny system nauczania. System ten utrudnia indywidualizowanie pracy dydaktyczno-wychowawczej, w wielu przypadkach uniemożliwia łączenie nauki szkolnej z życiem i społecznie uwarunkowanymi potrzebami dzieci i młodzieży, skazuje na niepowodzenie uczniów słabszych, a i najlepszym nie stwarza warunków do pełnego rozwoju. Dalszą przyczyną niedostatecznych postępów uczniów w nauce jest niewystarczająca pod względem dydaktycznym praca nauczycieli oraz różnorakie braki tkwiące w bazie materialnej przy pracy - podręczniki, pomoce dydaktyczne. Chodzi więc tutaj o werbalizm, jednostronny intelektualizm (w szkołach ogólnokształcących), ciasny praktycyzm (w szkolnictwie zawodowym), stere-

⁵ Por. H. Spionek, Zaburzenia rozwoju uczniów a niepowodzenia szkolne, Warszawa 1975, s. 71-72; J. Hennelowa, Rodzice wobec szkoły jako instytucji wychowującej, w: Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej, praca zbiorowa pod red. F. Adamskiego, Kraków 1982, s. 403-427.

otypowość stosowanych metod pracy dydaktyczno-wychowawczej, brak systematycznej kontroli wyników nauczania, nadmierne obciążenie uczniów pracą.

Zauważane opóźnienia w drodze nauki szkolnej ze strony dzieci mogą być ogólne, tzn. odnoszące się do wielu przedmiotów nauczania i częściowe, obejmujące tylko jeden lub dwa przedmioty. Każde z tych opóźnień może być z kolei chroniczne, „względnie trwałe” lub epizodyczne. Najtrudniejsze do zlikwidowania są opóźnienia ogólne i zarazem chroniczne. Praca dydaktyczno-wychowawcza wkładana w takie środowisko społeczno-osobowe dziecka z trudnością przynosi pozytywne skutki, trzeba przynajmniej na nie długo czekać.

Ważnym elementem widzenia przyczyn niepowodzeń w nauce szkolnej jest negatywny obraz planów i programów nauczania oraz przeciążenie uczniów nauką szkolną. Ważną rzeczą jest też stosunek uczniów do nauki oraz ich motywacja uczenia się. Jest to kolejny warunek efektywności pracy dydaktyczno-wychowawczej szkoły, a tym samym czynnik, który wywiera określony wpływ na losy szkolne dzieci.

c. Przyczyny biopsychiczne

Trzecią grupę niepowodzeń szkolnych, analizowanych wyjątkowo obszernie i przez licznych specjalistów, stanowią tzw. przyczyny biopsychiczne. Psychologiczny mechanizm oddziaływania czynników społecznych, emocjonalnych i intelektualnych, jako determinantów powodzenia szkolnego uczenia akcentowany jest w pracach psychologicznych. Omawiając psychologiczne przesłanki uczenia się, wskazuje się na rolę motywów, jako koniecznego warunku osiągnięcia sukcesu oraz rolę wszelkich hamulców osłabiających motywację. Nie można wreszcie pominąć także wpływu struktury osobowości i typu temperamentu na wyniki szkolne dziecka.

Przyczyny biopsychiczne niepowodzeń szkolnych zwykło się także określać mianem „przyczyn tkwiących w dziecku”. Określenie to ma na celu przeciwstawienie tej grupy przyczyn dwom poprzednim, które według tego podziału traktowane są jako przyczyny pochodzenia zewnętrznego (istniejące „poza dzieckiem”). Trzeba się tu jednak zastrzec, iż jest to teoretyczne i uproszczone zestawienie klasyfikacji przyczyn niepowodzeń szkolnych, gdyż poważna część przyczyn biopsychicznych (a więc tkwiących w dziecku) zależy w dużej mierze z od tych samych warunków

ekonomiczno-społecznych, które traktowane są jako zewnętrzne przyczyny niepowodzeń szkolnych (działających niezależnie od dziecka).

Zasada wyodrębnienia, tzw. biopsychicznych przyczyn niepowodzeń szkolnych spośród innych grup przyczyn tych samych zjawisk, nie zawsze jest zasadą konsekwentnie respektowaną w analizach badawczych. Niekorzystne zmiany w rozwoju dziecka, zalicza się do przyczyn biopsychicznych, a są one bardzo często rezultatem działania tych czynników zewnętrznych, które składają się na ekonomiczno-społeczne oraz pedagogiczne przyczyny niepowodzeń uczniów w nauce. Pomimo wszystko, dość łatwo można zaobserwować, iż zadatki wrodzone, a więc zarówno zdolności jak i cechy charakteru oraz temperamentu - decydują w pewnym stopniu o szkolnych losach uczniów. Nie mniej jednak bardzo istotną rolę odgrywają w tym względzie inne przyczyny natury psychicznej, których powstawanie zależy już od samej szkoły. Stąd też prawie jednoznacznie wydaje się zasadność rozpatrywania uwarunkowań niepowodzeń szkolnych na tle i w związku z innymi rodzajami przyczyn.

W wielu zaburzeniach rozwoju, które dotąd pomijano, dostrzega się obecnie, iż mogą one być także przyczynami niepowodzeń uczniów w nauce. Ukazuje się zatem negatywny wpływ na naukę szkolną również defektów (jak np. wady wzroku czy słuchu), globalnych defektów rozwojowych (jak np. obniżenie tzw. inteligencji ogólnej), zespołów objawowych (jak np. nadpobudliwość, zahamowanie, czy różne objawy zaburzeń mowy) oraz schorzeń (jak np. choroby reumatyczne, epilepsja czy nerwica). Współcześnie dostrzega się jednak jeszcze wyjątkowe znaczenie negatywne samego obniżenia poziomu motywacji dziecka do nauki, bądź też zaburzeń jego rozwoju uczuciowego. Kompleksowość ta wskazuje na potrzebę szerokiego widzenia zjawiska, a zatem i w ewentualnych diagnozach konieczność ostrożności w ferowaniu opinii, wskazań czy zaleceń.

Istotną przyczynę niepowodzeń szkolnych stanowią zaburzenia i braki w funkcjonowaniu procesów poznawczych u dzieci i młodzieży. Do najbardziej typowych niedostatków tego rodzaju zalicza się na ogół: brak motywów uczenia się, powolne tempo myślenia, skłonność do powierzchownego uogólniania, niestałość uwagi wskutek nadmiernej pobudliwości psychoruchowej lub przeważanie stanów depresyjno-lękowych, szybkie męczenie się wykonywaną pracą. Zaburzenia te hamują postępy dzieci i młodzieży w nauce i mogą stanowić źródło niepowodzeń szkolnych.

Czynnikami, od których w dużej mierze zależą uzyskiwane przez uczniów wyniki w nauce są: poziom inteligencji dziecka oraz poziom jego

sprawności umysłowej. Wśród różnych czynników biopsychicznych, determinujących postępy uczniów w nauce, niemałą rolę odgrywają: temperament, cechy charakteru, niesprawne lub wadliwe funkcjonowanie narządów zmysłowych, niestałość emocjonalna, zły stan zdrowia oraz zaburzenia procesów poznawczych.

Dość ciekawe są właściwości przebiegu procesów poznawczych i zachowania się repetantów niższych klas szkoły podstawowej w sytuacjach trudnych. Żeby ograniczyć się tylko do schematu, warto tu wypunktować następujące właściwości:

1. trudność w dokonywaniu analizy form przestrzennych i syntezy większych całości z elementów danych,
2. trudność w posługiwaniu się nowym materiałem i brak zaangażowania procesów myślowych do analizy zadań,
3. powierzchowne uogólnienie i pośpiech w odpowiedziach na pytania w celu możliwie szybkiego uwolnienia się od sytuacji trudnej,
4. powolne tempo pracy umysłowej,
5. ubogi słownik i niedoskonałość rozumienia wielu wyrazów języka literackiego,
6. dystrakcja, niestałość uwagi⁶.

Kolejnym źródłem niedostatecznych wyników nauczania mogą być takie czynniki biopsychiczne, jak niekorzystne cechy osobowości ucznia, a przede wszystkim brak silnej woli. Pod pojęciem „osobowość” rozumie się najczęściej nastawienie ucznia do siebie, jego stosunek do innych osób, do nauki oraz do społeczeństwa, dotychczasowy przebieg „drogi życiowej” ucznia, plany na przyszłość, stopień dojrzałości szkolnej, rodzaj temperamentu. Od ukształtowania osobowości ucznia zależy jego stopień gotowości do nauki czy pracy, to zaś z kolei ma wpływ na dziedzinę powodzeń czy niepowodzeń szkolnych.

Wszystkie wyżej zasygnalizowane czynniki mogą mieć różne źródło pochodzenia, mogą mianowicie być czynnikami pochodzenia zarówno dziedzicznego, jak i środowiskowego, a także spowodowane błędami wychowawczymi. Czynniki te występują przeważnie łącznie i w wielu przypadkach tworzą nawet łańcuch przyczynowo-skutkowy. Z tego też względu ustalenie wpływu każdego z nich na powstanie i rozmiary niepowodzeń szkolnych jest sprawą niezmiernie trudną.

⁶ Por. Cz. Kupisiewicz, *Niepowodzenia dydaktyczne*, Warszawa 1972, s. 60-66; M. Tyszkowa, *Czynniki determinujące pracę szkolną dziecka*, Warszawa 1964, s. 176.

* * *

Ukazanie problemu przyczyn niepowodzeń w nauce szkolnej w szerokim kontekście badań i poszukiwań wielu dyscyplin wiedzy nie wyczerpuje całości kwestii, które jawią się jako niezwykle palący fenomen współczesności, także polskiej. Problemów szczegółowych jest bardzo wiele i można je rozpatrywać w różnych aspektach z różnych punktów widzenia, uwzględniając szeroko dorobek naukowy psychologii, medycyny, socjologii, prawa, a także pedagogiki. Nie można tu zapomnieć i o kwestiach natury etyczno-moralnej.

Współcześnie zauważa się, iż w kwestii omawianej wyróżnić można pewne bezsporne i dowiedzione wyniki oraz wnioski:

- przyczyny niepowodzeń szkolnych występują zwykle nie pojedynczo, lecz w układzie, a więc warunkują się wzajemnie,
- powstawanie niepowodzeń w nauce szkolnej powodują kompleksy różnych przyczyn, które prawie nigdy, nie są jednostkowymi elementami, których rozwiązanie prowadzi do rozwiązania przyczyny,
- kompleksy te obejmują w głównej mierze uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, pedagogiczne (a w ich obrębie - dydaktyczne) i biopsychiczne.

Schematyczne widzenie problematyki niepowodzeń w nauce szkolnej jest zawsze bezpośrednim krokiem do uproszczeń, a niekiedy nawet wypaczeń wizji tej rzeczywistości. Konieczna jest tu otwartość na nowe wyniki badawcze, przy jednoczesnej stałości pewnego podstawowego elementu jakim jest dziecko, które jest ze swej natury istotą psycho-fizyczną w drodze rozwojowej. Słusznym jest zwracanie uwagi na nowe zespoły przyczyn omawianego zjawiska np. etniczne, klimatyczne, religijne czy polityczne. Zainteresowanie się perspektywiczną wizją dziecka uczącego się w szkole winno zakładać zaangażowanie wielu sił rodziny, szkoły, różnych organizacji a także i państwa w tym procesie. Dynamika zaś skłania do gotowości korzystania z osiągnięć przeszłości w teraźniejszości przy świadomości tego co jawi się jako przyszłość. Niepowodzeń w nauce szkolnej nie można widzieć tylko jako zjawisko osoby, miejsca i czasu.

Teresa Janicka

